

УДК 82.091

ПІДОПРИГОРА С. В.

ІРОНІЧНИЙ ДИСКУРС В ПОВІСТІ «ДЕПЕШ МОД» С.ЖАДАНА

У статті розглядається специфіка іронічного дискурсу в повісті «Депеш мод» Сергія Жадана. З'ясовано, що іронія у творі набуває різних відтінків – гротескового, бурлескного, пародійного, карнавального, ліричного, часом справді нагадує «чорний гумор» абсурдистів, переростає в пастиш. Вона сполучає в собі трагічність та комічність, створюючи трагікомічний ефект. За допомогою іронії автор звільняється від тягара минулої тоталітарної епохи, переборює/відновлює спрофановані моральні цінності. Іронія у творі віддзеркалює катастрофічну, апокаліптичну настроєвість доби.

Ключові слова: іронія, пародія, пастиш, постмодерна гра, бурлеск, гротеск, ліризм.

На сьогодні поетичні та прозові твори Сергія Жадана, що віддзеркалюють посттоталітарну, пострадянську свідомість на теренах вже незалежної України, є досить помітним та знаковим явищем в українській літературі. Творчість С.Жадана цілком вписується в постмодерну естетику, яка, як відомо, «ґрунтується на всезагальній критиці таких фундаментальних понять, як історичний прогрес, Божественний першопочаток, цілеспрямованість, структура, знак, час, простір, метафізичний дискурс взагалі (каузальність, ідентичність, істинність) та заперечує будь-які теорії та погляди, що претендують на одноосібну репрезентацію істини, чим виводить естетичні, етичні, історичні цінності на якісно новий рівень» [3, 109].

Іронія займає особливе місце в постмодерній картині світу, вона репрезентує той тип світобачення, коли все підлягає деканонізації, десакралізації, адогматизації. Вона, власне, домінує і в першому прозовому творі С.Жадана «Депеш мод» (2005). Наявність постмодерної іронії у поезії

та прозі С.Жадана вирізняли літературознавці (В.Агєєва, Я.Голобородько, Т.Гундорова, Р.Харчук і под.). Особливої уваги заслуговує стаття К. Левків «Дещо про «Діалог між Сходом і Заходом» та політику: іронічна інтерпретація у прозі Сергія Жадана» [5], в якій дослідниця намагається охарактеризувати весь прозовий набуток С.Жадана, звертаючи увагу на засоби творення іронічності. На наш погляд, повість «Депеш мод» є вартою окремої наукової розвідки, оскільки саме в цьому творі яскраво виявилася специфіка іронічного дискурсу, який знаходить продовження в подальших текстах автора.

Зазвичай іронія у творі реалізується за допомогою гротеску, парадокса, гіперболи [6, 436]. Як зазначає Т.Ю.Гутнікова, «у постмодерному творі іронія невіддільна від пародії, для якої характерне зникнення драматичних тонів – і перехід у площину комедійної гри, де співіснують різні напрямки та ідеї» [3, 109]. Відомий літературознавець та філософ В.Руднєв, говорячи про постмодерністське світовідчуття, підкреслює, що в таких творах місце пародії займає пастиш, який відрізняється від пародії тим, що пародіювати немає чого. До того ж панує відмова від серйозності і загальний плюралізм; загальне змішування та насмішка над усім; відмова від істини, замість історії подається текст, причому текст, який не відображає реальність, а створює нову, навіть множинність нових реальностей [7, 220—225].

У повісті «Депеш мод» С.Жадана іронія набуває різних форм (явна/маскована, стабільна/нестабільна), існує на всіх структурних рівнях твору, вона є визначальною в побудові авторської концепції сприйняття українського суспільства 1990-х років. У центрі уваги автора перебуває молоде покоління – 19-тирічні хлопці (Собака Павлов, Вася Комуніст, Чапай, Карбюратор, Какао, Чак Бері, Моряк, Вова і Володя, автобіографічний наратор), які покинуті напризволяще батьками та державою, «безпритульні», котрі намагаються жити в умовах «непридатних для життя», як це переконливо показує автор.

Оповідь від першої особи (автобіографічний наратор) наближає події до читача, який опиняється в ролі довіреної людини, котрій можна розказати

про все наболіле, не обходячи непривабливих ситуацій, станів та, звісно, говорячи мовою, не особливо добираючи вирази, а послуговуючись задля більшого емоційного впливу нецензурною лексикою, обірваними фразами, постійним звертанням до уявної аудиторії («ну, ви розумієте», «знаєте, як воно буває» і под.).

Сюжет у «Депеш мод» «виступає умовним прийомом і формальним приводом для розгортання фрагментів і сценок «неформального молодіжного» життя-буття» [1, 106]. Композиція вирізняється хаотичністю, фрагментарністю та колажністю, хоча, на перший погляд, автор все прагне логічно структурувати. Це вже дає привід говорити про постмодерну гру та іронію. У творі наявні частини- вступи («Вступ №1», «Вступ №2», «Вступ №3», «Вступ №4»), що знайомлять із буднями і пригодами Собака Павлова («Вступ №1»), Какао («Вступ №2»), Васі Комуніста («Вступ №3»), автобіографічного оповідача («Вступ №4»). Потім є дві «художні» частини, названі «Чиєї смерті ти хочеш насправді», «Ріка, що тече проти власної течії» та 4 частини-епілоги («Епілог № 1», «Епілог № 2», «Епілог № 3», «Епілог № 4».) У тексті також є запис молодіжної радіопередачі «Музична толока» та вміщується невелике за обсягом науково-популярне радянське видання «Гримучий вазелін» про виготовлення вибухових речовин в домашніх умовах. І радіопередача, і брошура «Гримучий вазелін» також іронічно-пародійно відтворюють буття пострадянського соціуму.

Впадає в око й те, що автор розгортає дію твору протягом трьох днів (п'ятниця, субота, неділя) червня 1996 року і вказує навіть години та хвилини певної події. Така акцентуація часу напевно вказує на безцільність існування молоді, на те, що вони живуть тепер і зараз, долаючи години та хвилини, майбутнє їх лякає, бо вони його просто не уявляють.

Автобіографічний наратор («Жадан») постійно підштовхує читача до розуміння причин такого стану молодого покоління, ведучи мову про комуністичні цінності, марксизм-ленінізм, радянське минуле. Виглядає так, що батьки-комуністи, передавши дітям знання про базові принципи

радянсько-комуністичного світогляду, не змогли нав'язати їм віру в його абсолютну істинність. Комунізм «видавив із них все людське» і вони з «ненавистю і відразою дивляться на власних дітей» [4, 58]. Молодь вільна в своєму виборі, але багатоваріантність не дає їй відчуття стабільності та впевненості, а, навпаки, робить молодих людей вразливими та безпритульними.

Комуністичні ідеї, знакові події (Велика Вітчизняна війна) та історичні постаті (Сталін, Троцький, Молотов, Маркс, Ленін, Гайдар), які визначали координати життя багатонаціональної країни довгий час, в нову епоху набувають іншого значення, бо контекст їхнього осмислення інший. Оця зміна ракурсу і створює іронічно-комічний гротесковий ефект. Так, бабуся Собака Павлова – учасник Великої Вітчизняної війни, як говорить її онук, «вона горіла в танку», показуючи бабусине пенсійне посвідчення в метро. Вася Комуніст сповідує комуністичні принципи, але тоді, коли він продає «водяру» на вокзалі. Чапай, дід і батько якого працювали на заводі, що виготовляв шахрайське спорядження, продовжуючи сімейну династію пролетарів також тут працює, але скоріше сторожем, бо завод не функціонує, і займається тим, що продає панкам на районі «наркомівські сто грамів». Чапай знається на «діалектиці», читає «партійну літературу», на будівлі, де він живе, написано «соціалізм» – і домальовано «дещо рахітичну зірку, схожу на медузу, ну, мається на увазі, кольором» [4, 87]. Чапай має репутацію «серйозного пацана», «нового комуніста»: «начитався Енгельса і не сприймає нормальної інформації, ці нові комуністи, у них свій поморочений дзен, так ось просто і не в'їдеш, а в'їдеш – не виїдеш, будеш пробуксовувати в глибокій... колії марксизму-ленінізму, не розуміючи, що до чого» [4, 88].

Авторська іронія сполучається із комедійною грою, коли приятелі (Чапай, Вася Комуніст, Собака Павлов, оповідач), перебуваючи під дією «драпу», починають розмірковувати про сутність марксизму, фактично доходячи до висновку, що справжній комунізм – це анархія. Ідеолог «нового

комунізму» Чапай говорить, що все фікція – армія, міліція, гебе, банки, авіалінії. Пролетаріат самодостатній, влада непотрібна, бо «марксизм перемагає в принципі» [4, 97]. Він навіть переосмислює базову теорію комунізму, теорію перманентного розпаду капіталу, обґрунтовує принципи ЗРЯ (зовнішня робітничка ячейка) та ПиХ (Пролетарська Хартія).

Ті ж самі приятелі, керуючись ворожістю до капіталістичного класу, іншими словами – до директора заводу, грабують партком, взявши звідти великий картонний ящик, в якому виявляється бюст Молотова (зроблений з відходів виробництва!, як повідомляє Чапай). Цей факт зовсім розчарує хлопців, які очікували чогось ціннішого та поживнішого. А доба, в яку вони живуть, може дати їм, що символічно, лише уламки минулого, з яких неможливо побудувати майбутнє.

Також автобіографічний наратор роздумує про старше покоління, яке в його очах нагадує «малорухому худобу, яка тільки й може переживувати нікелевими щелепами запаси хавки... Тоді з чого починалась їхня персональна велика депресія, де її початки? Очевидно, це від сексу, або від радянської влади, іншого пояснення я особисто не знаходжу» [4, 58]. І зовсім вже неіронічно, а саркастично звучать слова «діти великого народу, прапорносії, бляха-муха, куди все це поділось, совок видавив із них все людське, перетворивши на напівфабрикати для дяді сема, ось що я думаю» [4, 58].

Завуальована агресивність попередньої влади, її спрямованість на знищення, а не на створення, постійне загравання з народом («пролетаріатом», «трударями») стає об'єктом іронізації в брошурі «Гримучий вазелін (Бібліотека трударя)», яка вміщена на сторінках повісті «Депеш мод», оскільки її читає автобіографічний оповідач, очікуючи на потяг. У цій «книзі» автор цілком дотримується т.зв. канонів жанру радянського науково-популярного читива. Тує є анотація, що починається звертанням «Дорогий друже!». У цій же анотації наголошується на тому, що книга рекомендується для домашнього читання, «колективного вивчення у

професійно-технічних гуртках, трудових колективах, місцях позбавлення волі, таборах праці і відпочинку» [4, 191]. Тут С.Жадан ставить в один ряд цілком різні групи людей, створюючи комічний ефект, який посилюється ще й тим, що ця книга «для дітей середнього та старшого шкільного віку» [4, 191]. Далі розміщено вступ, однак замість нього йде перший розділ із підпунктами.

У цій брошурі-самовчителі йдеться про виготовлення вибухових речовин, «необхідних трудареві насамперед». Вміщуючи справжні «рецепти» виготовлення вибухових сумішей (напалм, коктейль Молотова, гримучий вазелін, газова бомба і под.), автор дотримується наукового викладу, який однак постійно переривається зверненням до уявних «товаришів», та примітками-«порадами». Наприклад, «бойовий вогнемет можна й необхідно дістати у військових частинах, домашньому господарстві чи відбити у вартових» [4, 192], або «обережно з вазеліном!» [4, 194]. Тут ми спостерігаємо зіткнення фрагментів змістово і стилістично різних «текстуальних світів», що спричинює виникнення квазі-пародійного ефекту і створює пастиш.

Причому знущально-іронічного відтінку набуває не лише осмислення комунізму, а й фашизму, як виявів тоталітаризму. І носієм ідеології фашизму та расизму виявляється американський проповідник преподобний Джонсон-і-Джонсон, ім'я якого викликає асоціації з шампунем, широко рекламованим саме в 1990-ті рр. Джонсон – «сонце на затуманеному небосхилі нового американського проповідництва» [4, 27] – прийшов доносити слово Боже до «аборигенів». Він вважає себе васпом, тобто стовідсотковим білим з Техасу. Преподобний провів кастинг серед музикантів, для нього визначальною була не освіта, головне «щоби добре виглядали на сцені, ну, там жодних євреїв, жодних монголів, у жодному разі щоби не чорні...» [4, 29]. Проповідь священика моделюється автором за іронічним сценарієм: її переклад не відповідає оригіналові. «Тьотка»-перекладачка фактично оповідає власну історію, яка аудиторії подобається, не зважаючи на те, що в ній мало з «холі

байбл», а більше від реалій пострадянського міського життя. І сам Преподобний не дуже засмучується невідповідністю перекладу, він слухає як звучить його голос, коментує власний виступ, ловлячи свою хвилю «одкровення». Як у трагікомічних п'єсах театру абсурду, персонажі не чують один одного, а слова втрачають сенс.

Таку ж ситуацію ми спостерігаємо тоді, коли ведучий радіопроеграми, основою для якої, як зазначає ведучий, стало дослідження Девіда Баскома «Бог як різновид героїну», перекладає пісню групи «Депеш мод» «I Feel you», де, певно, слово Babylon (Вавилон) асоціюється з Біблією. У перекладі немає жодного рядка, який би співпадав з оригіналом, швидше переклад нагадує пастиш на пісню «Постой, паровоз!» із фільму «Операція «БІ» и другие приключения Шурика». Тільки обставини неблагополучного життя «сина» нагадують реалії існування андеграундової молоді 1990-х рр. Наприклад: «Прости мені, мамо, блудному синові, я вже далеко не той, яким був тоді, за часів нашого безтурботного дитинства, зла центробіжна сила наркоманії і педерастії засмоктала мене в свої глибини, і життя моє – російська рулетка, без кінця і початку» [4, 164].

Однак молодь попри скептицизм вірить у вищу силу, так Чак Бері, граючи на гітарі після виступу Джонсона-і-Джонсона, звертається до Бога, намагаючись донести у молитві свої відчай і безпорадність, не сподіваючись бути почутим у першу чергу, із проханням: «щоб я вдихнув у себе за всі ці 19 років, хоча б якоїсь втіхи, боже, хоча б якогось просвітлення...» [4, 37]. Й іронічно-бурлескним дисонансом до попередньо сказаного звучить прохання: «Ну, і кросівки, боже, кросівки, пару кросівок, ти чуєш?!, ти чуєш мене?!» [4, 37].

Як зазначає О.В.Шаф, «центральним у розгортанні біблійного дискурсу у творчості С.Жадана є сюжет розп'яття Ісуса Христа» [10, 268]. У повісті «Депеш мод» цей образ проведений через іронічно-ліричні координати. Так, автобіографічний наратор звертає увагу на золочене розп'яття Ісуса, яке вибивається із-під сорочок Юріка, рома-наркодилера. У будинку цього ж

дилера, на підвіконні, хлопці бачать мертву риби, виїдену із середини бджолами і жоден не може відвести погляду від неї: «і я, і Вася, і Чапай, і Юрік, і навіть Ісус на його розп'ятті» [4, 95]. Як відомо, риба – «один із найранніших і найпоширеніших символів, які персоніфікують самого Христа. ... Це – євхаристичний символ, що позначає Христа, який дарує людям поживу спасіння, нове життя» [8]. Мертва риба, золочений Ісус на розп'ятті говорять про відсутність Бога у світі людей, їхню покинутість.

Оповідач роздумує, чому Ісус золочений. І на думку йому спадає зовсім несподівана версія – прихід у світ хлопчина, який нічим не відрізняється від своїх однокласників, крім того, що він золочений, «себто не металевий, не залізний і не пофарбований, а ось просто золочений» [4, 116]. «Жадан» у сні розмовляє з Ісусом і бачить його, але ще ненародженого, «він просто бавиться під шкірою своєї богородиці, перевертається там, як космонавт в стані невагомості, торкаючись губами і спиною й іншими частинами скафандра тонких податливих стінок, які його оточують» [4, 117]. Ісус знає, на відміну від інших, що «насправді нас ніхто і ні в чому не обмежує, і що можна плисти куди хочеш – немає жодних стінок, немає жодних засторог, немає нічого, що могло б тебе спинити» [4, 118]. Молодь, вихована на атеїзмі, не здана розгледіти сенс справжньої свободи, вирватися із безкінечного кола повсякденності.

Ще образ Ісуса Христа зустрічається тоді, коли поряд із відверто агресивною пропагандистською брошурою «Гримучий вазелін» виявляється книга із назвою «Слава Ісусу Христу», яку спочатку було оповідачем прочитано як «Слово Ісусу Христу». Іронія реалізується тут за допомогою каламбуру, однак далі перетікає у карнавальний текст, пастиш: «було б цікавіше, якби це справді виявилася стенограма, уявляєте якісь збори, на якому-небудь заводі, і раптом ведучий оголошує – а тепер слово надається товаришу Ісус Христі. Регламент – десять хвилин» [4, 204].

У повісті «Депеш мод» підлягає іронізуванню й показова патріотичність, націоналістичність. У радіопередачі «Музична толока»,

метою якої, як ми здогадуємося, є виховання патріотичних почуттів про що б не йшлося, ведучий розповідає про ірландський колектив «Депеш мод» та життя їхнього соліста Дейва. Звісно, що автор далекий від подання точних біографічних відомостей: певні події з життя соліста групи стають основою для постмодерної гри. Ірландія, як і Україна, дуже довгий час боролася за незалежність, тому іронічний дискурс вибудовується навколо аргументування того, що визначальний вплив на формування Дейва справила національно-визвольна боротьба. Так, Дейв виховувався в атмосфері «національної свідомості та ненависті до королеви-мами», бо «мама його час від часу допомагала повстанцям виправляти їхні водійські права та шлюбні посвідчення» [4, 155]. А стимулом його творчості, ні, потрясінням (виправляється ведучий) стало згвалтування кінними британськими поліцейськими його тата, ні, мами (знову виправляється ведучий). Штучність та карнавальність всього дійства підсилюється тим, що паузи в радіпередачі заповнюються не музикою «Депеш мод», як було б слід очікувати, а патріотичними піснями Степана Галябарди (з маленької літери) «Моя мама», «Мамині сині очі». «Жадан» та Вася Комуніст, які слухають передачу, сприймають Степана Галябарду як «хор монгольських міліціонерів» і вживають його прізвище у множині. Вони зовсім не розуміють значення слів пісні. Так, «мамині очі від сліз трішечки солоні» викликають у слухачів неочікуваний відгук: «трішечки солоні, – думаю я, – це добре чи погано? Мабуть, все-таки, погано, було б краще, якби їх нормально посолили, якщо я все вірно розумію»; «захавали маму, – задоволено каже Вася» [4, 161]. «Мати у цьому світі так само відсутня, її спровофанизували попсовою любов'ю, майже ідентичною людоджерству», – зазначає Т.Гундорова [166].

Як бачимо, текст повісті «Депеш мод» цілком проіннятий постмодерною грою та іронією, це «текст-*game*, у тому вимірі, що постає широкою метафорою (а це передбачає конструктор гри) сучасного життя, що містить фрагменти ексцентрики, пародіювання, «чорного гумору»» [1, 113]. Іронія у творі набуває різних відтінків – гротескового, бурлескного,

пародійного, карнавального, ліричного, часом справді нагадує «чорний гумор» абсурдистів, переростає в пастиш та стьоб. Вона сполучає в собі трагічність та комічність, створюючи трагікомічний ефект. За допомогою іронії автор звільняється від тягара минулої тоталітарної епохи, переборює/відновлює спрофановані моральні цінності. Іронія у творі віддзеркалює катастрофічну, апокаліптичну настроєвість, що впливає із самої природи «доби іронії» [9].

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько Я. Легітимація українського андеграунду («Депеш Мод» як «Modern Talking» Сергія Жадана) // *New Ukrainian Alternative* (Знакові тексти помежів'я ХХ — ХХІ століть) / Я. Голобородько. — Х. : Основа, 2005. — С. 101—113.
2. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т.Гундорова. — К. : Критика, 2005. — 258 с.
3. Гутнікова Т. Ю. Іронія як маркер постмодерного тексту (на прикладі романів Ю.Андруховича, О.Забужко, Ю.Іздрика, О.Ульяненка) / Т.Ю.Гутнікова // *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. — № 3 (214). — 2011. — Ч. II. — С. 109—115.
4. Жадан С. Депеш мод / С.Жадан ; післям. П.А.Загребельного. — Х. : Фоліо, 2008. — 229 с.
5. Левків К. Дещо про «Діалог між Сходом і Заходом» та політику : іронічна інтерпретація у прозі Сергія Жадана / К.Левків // *Studia Methodologica*. — Вип. 33. — Тернопіль : ТНПУ імені В.Гнатюка, 2011. — С. 123—129.
6. Літературознавчий словник : у 2-х т. / авт.-уклад Ю.І.Ковалів. — К. : Академія, 2007. — Т. 1. — 2007. — 608 с. .
7. Руднев В. Словарь культуры XX века. Ключевые понятия и тексты / В.Руднев. — М. : Аграф, 1999. — 384 с.

8. Таємниця Християнських символів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://daonev.com/osnovi_bitiya/osn_religii/hristianstvo/katolichestvo/obshie_st/st_simvoli_ua.htm
9. Ушкалов Л. Кілька слів про іронію та апокаліпсис [Електронний ресурс] / Л.Ушкалов. — Режим доступу: <http://www.humanities.org.ua/projects.php?pid=135>
10. Шаф О.В. Біблійний дискурс у творчості Сергія Жадана: концептуальність та функціональність / О.В.Шаф // Український смисл. — № 1. — 2012. — С. 267—275.

ПОДОПРИГОРА С. В.

ИРОНИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В ПОВЕСТИ «ДЕПЕШ МОД»

С. ЖАДАНА

В статье рассматривается специфика иронического дискурса в повести «Депеш мод» Сергея Жадана. Выяснено, что ирония в произведении приобретает разные оттенки – гротескный, бурлескный, пародийный, карнавальный, лирический, временами напоминает «черный юмор» абсурдистов, перерастает в пастши. Она сочетает в себе трагичность и комичность, создавая трагикомический эффект. С помощью иронии автор освобождается от бремени прошлой тоталитарной эпохи, преодолевает / восстанавливает профанированные моральные ценности. Ирония в произведении отражает катастрофическую, апокалиптическую эпоху.

Ключевые слова: ирония, пародия, пастши, постмодернистская игра, бурлеск, гротеск, лиризм.

PIDOPRYGORA S.

IRONIC DISCOURSE IN THE NOVEL «DEPECHE MODE» by

S.ZHADAN

The article reviews the specificity of ironic discourse in the novel «Depeche Mode» by Sergei Zhadan. It was found that the irony in the novel takes different

shades – grotesque, burlesque, parody, carnival, lyrical, sometimes really like the «black humor» by absurd writers, turns into a paste. It combines tragic and comic, creating a tragicomic effect. With help of irony author freed from the burden of past totalitarian era, overcomes / restores moral values. The irony in the book reflects the dire, apocalyptic age.

Key words: irony, parody, paste, postmodern play, burlesque, grotesque lyricism.

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2013 р.

